

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ: ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός (ΣΒΕ) είναι ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο με ανησυχητικές διαστάσεις και βλαβερές συνέπειες στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και στη διαδικασία της μάθησής του. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να εξετάσει ορισμένα θεμελιακά εννοιολογικά και θεωρητικά ζητήματα που αφορούν στο φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Κατανοείτε και να διακρίνετε τί είναι και τί δεν είναι σχολική βία και εκφοβισμός
- Κατανοείτε και ν' αναγνωρίζετε το πλαίσιο εκδήλωσης του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού
- Κατανοείτε τις διαστάσεις του φαινομένου
- Εντοπίζετε τις αιτίες και τις επιπτώσεις της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

- Εννοιολόγηση σχολικής βίας και εκφοβισμού
- Μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού
- Πολύπλευρες διαστάσεις
- Διάγνωση ψυχολογικών συνεπειών

Έννοιες κλειδιά

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει δύο ενότητες. Στην πρώτη επιχειρείται η απόδοση ενός σαφούς ορισμού για την περιγραφή του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, καθώς και το πλαίσιο οριοθέτησής του, ενώ αναλυτικά περιγράφονται και οι διάφορες μορφές εκδήλωσής του. Στη δεύτερη ενότητα εξετάζεται η εμφάνιση

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

του φαινομένου μέσα από τις πολύπλευρες διαστάσεις του, αλλά και τα αίτια που ευθύνονται για τη συντήρησή του. Επίσης, γίνεται αναφορά στις ψυχολογικές συνέπειες του φαινομένου ως προς τα εμπλεκόμενα μέρη.

Ενότητα 1.1

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζεται μια επισκόπηση της εξέλιξης της έννοιας της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, οριοθετείται το πλαίσιο αναγνωρισιμότητας του φαινομένου, γίνεται αναφορά στα εμπλεκόμενα μέρη, καθώς και στις συνθήκες που επιτρέπουν την εκδήλωσή του. Τέλος, δίνεται έμφαση στη διάκριση του φαινομένου στις διάφορες άμεσες και έμμεσες μορφές έκφρασής του.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

**Προσδοκώμενα
αποτελέσματα**

- Ορίζετε την έννοια της σχολικής βίας και του εκφοβισμού
- Διακρίνετε τις διαφορετικές μορφές εκδήλωσης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού
- Αναγνωρίζετε τις διάφορες άμεσες και έμμεσες μορφές του φαινομένου
- Διακρίνετε τους ρόλους των εμπλεκόμενων μελών σε περιστατικά σχολικής βίας και εκφοβισμού.

- Σχολικός εκφοβισμός
- Σχολική βία
- Αρνητική πράξη
- Ανισοροπία δύναμης
- Ο μαθητής που εκφοβίζει - θύτης
- Ο μαθητής που εκφοβίζεται - θύμα
- Τα παιδιά θεατές – οι παρατηρητές
- Άμεσος και έμμεσος σχολικός εκφοβισμός
- Λεκτικός εκφοβισμός
- Συναισθηματικός εκφοβισμός
- Ψυχολογικός εκφοβισμός
- Σωματικός εκφοβισμός
- Κοινωνικός εκφοβισμός
- Σεξουαλικός εκφοβισμός
- Ρατσιστικός εκφοβισμός
- Εκφοβισμός με εκφοβισμό
- Ηλεκτρονικός εκφοβισμός/ Cyberbullying

**Έννοιες
κλειδιά**

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει δύο βασικές υποενότητες. Στην πρώτη οριοθετείται η έννοια της σχολικής βίας και του εκφοβισμού και αιτιολογείται ο προσδιορισμός τους ως ομαδικού φαινομένου, κάνοντας αναφορά στα εμπλεκόμενα μέρη, αλλά και στο πλαίσιο εκδήλωσης του φαινομένου. Στη δεύτερη υποενότητα παρουσιάζονται αναλυτικά οι διάφορες μορφές εκδήλωσης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, αν και σε πολλές περιπτώσεις είναι επικαλυπτόμενες.

1.1.1 Ορισμός και οριοθέτηση του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ΣΒΕ)

Το πρόβλημα της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ΣΒΕ) παρατηρείται όλο και περισσότερο στις σύγχρονες κοινωνίες με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου, αλλά και για τη διαδικασία της μάθησης (Smith et al., 2004· Georgiou & Stavrinides, 2008· Stavrinides et al., 2010). Οι έννοιες σχολικός εκφοβισμός και βία μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ένα πεδίο «αντικοινωνικών» συμπεριφορών στον χώρο του σχολείου και μορφές κακοποίησης (Dawkins, 1995), κυμαινόμενων από την αντίθεση, τη διαφορετικότητα και τον εκφοβισμό μέχρι τις βίαιες επιθέσεις (Αντωνίου, 2008).

Παρά τον μεγάλο αριθμό των ερευνητικών μελετών που έχουν διεξαχθεί τόσο στον ελληνικό όσο και στον διεθνή χώρο αναφορικά με το φαινόμενο του ΣΒΕ (Pateraki & Houndoumadi, 2001), ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση των μαθητών στο σχολείο αποτελεί μια σχετικά νέα περιοχή έρευνας, αλλά και επιτακτικής ανάγκης, λόγω της μεγάλης εμφανισιμότητάς του. Το φαινόμενο αυτό μελετήθηκε για πρώτη φορά το 1978 στο Πανεπιστήμιο του Bergen στη Νορβηγία από τον Σουηδό καθηγητή ψυχολογίας Dan Olweus. Αφορμή αποτέλεσε η αυτοκτονία τριών θυμάτων, περίπτωση στην οποία ο εκφοβισμός αναγνωρίστηκε ως κοινωνικό ζήτημα, ενώ το 1987, εννιά χρόνια μετά, εμφανίζεται ο σχετικός όρος «bullying» σε πολλά επιστημονικά περιοδικά (Βασιλείου, 2005). Στην Ελλάδα ο όρος «bullying» χρησιμοποιείται, για να δηλώσει κυρίως τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση (Αρτινοπούλου, 2001).

Στην Ελλάδα του φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις και, σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα, τουλάχιστον 10%-15% των μαθητών είναι θύματα συστηματικής βίας από συμμαθητές τους, ενώ το 5% παραδέχονται ότι ασκούν βία (με συντριπτική πλειοψηφία των αγοριών στην άσκηση σωματικής βίας σε σύγκριση με τα κορίτσια που επιδίδονται περισσότερο στον κοινωνικό εκφοβισμό). Παράλληλα, ένας μεγάλος αριθμός του μαθητικού πληθυσμού φαίνεται να αποτελεί τους μάρτυρες στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., 2008· Pateraki & Houndoumadi, 2001· Sapouna, 2008). Τα αγόρια εμφανίζονται να είναι πιο επιθετικά, καθώς η εμπλοκή τους σε περιστατικά βίας είναι 3 προς 1 έναντι των κοριτσιών. Η Ελλάδα βρίσκεται στην τέταρτη θέση στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού με ποσοστό 31,98%, σύμφωνα με έρευνα του «Χαμόγελου του Παιδιού», η οποία διεξήχθη σε 16.227 μαθητές, σε έξι χώρες της Ευρώπης (Λιθουανία: 51,65%, Εσθονία: 50,20%, Βουλγαρία: 34,66%). Τα

περιστατικά αναφέρονται σε λεκτική και σωματική βία, αλλά και σε επικοινωνία στο διαδίκτυο με απειλητικό και υβριστικό περιεχόμενο. Παρά την εμφάνιση του φαινομένου από το 1990 στην Ευρώπη, δεν αντιμετωπίστηκε με τη δέουσα προσοχή, ενώ στην Ελλάδα οι πρώτες έρευνες ξεκίνησαν τη δεκαετία του 2000 (Αρτινοπούλου, 2001). Η αργοπορία αυτή στη διεξαγωγή ερευνητικών μελετών πιθανόν να οφείλεται και στην αντιμετώπιση του φαινομένου ως θέμα «ταμπού» για την ελληνική κοινωνία (Andreou, 2000). Ως εκ τούτου, σήμερα παρουσιάζει μια ανησυχητική αυξητική τάση, χωρίς να διαθέτουν γονείς και εκπαιδευτικοί το κατάλληλο γνωστικό οπλοστάσιο προκειμένου να στηρίξουν τα παιδιά (Αρτινοπούλου, 2001).

Η παρούσα ενότητα αποσκοπεί στην οριοθέτηση του προβλήματος της σχολικής βίας και του εκφοβισμού για την κατανόηση των χαρακτηριστικών και της έκτασης του φαινομένου, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να είναι σε θέση να λαμβάνουν μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης του.

Δραστηριότητα 1/ Κεφάλαιο 1

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Πριν προχωρήσετε στη μελέτη της ενότητας, προσπαθήστε να ορίσετε την έννοια της σχολικής βίας και του εκφοβισμού. Στη συνέχεια, συζητήστε (στο αντίστοιχο θέμα συζήτησης στην ομάδα συζητήσεων – forum) με την υπόλοιπη ομάδα αναφορικά με τους ορισμούς που έχετε αποδώσει και συγκεντρώστε μια λίστα με τα κοινά στοιχεία που εμπεριέχουν οι ορισμοί σας.

Ο σχολικός εκφοβισμός έχει επικρατήσει με τον αγγλικό όρο «bullying» μιας και στην Ελληνική γλώσσα και βάσει ελληνικής βιβλιογραφίας αποδίδεται με διάφορες ονομασίες, όπως «εκφοβισμός / θυματοποίηση», «Σχολικός εκφοβισμός», «σχολική επιθετικότητα», «κακοποίηση συνομηλίκου», «άσκηση βίας από μαθητή σε μαθητή», «κάνω το μάγκα», «ταλαιπωρώ», «μειώνω», «είδος επιθετικής συμπεριφοράς», «αντικοινωνική συμπεριφορά», «αντικοινωνική-επιθετική συμπεριφορά μεταξύ μαθητών στο χώρο του σχολείου» (Παραδεισιώτη & Τζιόγκουρος, 2008:3). Στο παρόν θα χρησιμοποιούμε τον όρο «σχολική βία και εκφοβισμός», ο οποίος αποτυπώνει και προσδιορίζει όλες τις μορφές εκδήλωσης φαινομένων σχολικού εκφοβισμού και επιθετικών ενεργειών.

Οι έννοιες σχολική βία και εκφοβισμός έχουν αποδοθεί με διάφορους ορισμούς. Ο Roberts (2006:14) ορίζει τον σχολικό εκφοβισμό ως ένα συνδυασμό λεκτικών και σωματικών επιθέσεων και κακοποιήσεων, που απευθύνονται από έναν δράστη-θύτη

(«εκφοβιστή») (the bully) σε ένα στόχο (το θύμα)¹. Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός έχει οριστεί ως η πραγμάτωση σκόπιμων, επαναλαμβανόμενων, βλαβερών ενεργειών, ή λέξεων, ή άλλου είδους συμπεριφοράς, όπως βρισιές, απειλές, οι οποίες διαπράττονται από ένα παιδί ή ομάδα παιδιών ενάντια σε ένα άλλο παιδί ή ομάδα παιδιών. Ενώ, σύμφωνα με τους Smith & Sharp (1994:1), πρόκειται για μία συμπεριφορά η οποία συνιστά συστηματική κατάχρηση εξουσίας και υποδηλώνει μια επιθυμία για εκφοβισμό και κυριαρχία. Σύμφωνα με τον Olweus (1993, 1997), ο οποίος είναι πρωτοπόρος στην έρευνα για τη διερεύνηση του φαινομένου του εκφοβισμού, ο σχολικός εκφοβισμός και η βία αποτελούν φαινόμενο που παρατηρείται όταν ένα παιδί «εκτίθεται, κατ' επανάληψη και σε διάρκεια χρόνου, σε αρνητικές πράξεις από ένα ή περισσότερα άτομα». Ο Olweus διακρίνει τον σχολικό εκφοβισμό ως μια υποκατηγορία της επιθετικής συμπεριφοράς, διαχωρίζοντάς τον μ' αυτόν τον τρόπο από τη βίαιη συμπεριφορά, αν και σε πολλές περιπτώσεις είναι επικαλυπτόμενες.

Βάσει της διατύπωσης αυτής του Olweus, θα πρέπει να σημειωθεί ότι όλες οι μορφές μαθητικής επιθετικότητας δεν αποτελούν εκφάνσεις της βίας στο σχολικό περιβάλλον. Η επιθετικότητα, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο, αλλά και οικουμενικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, δεν αποτελεί πάντα μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Όπως για παράδειγμα στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού στη σχολική αυλή, η έκφραση επιθετικότητας εξαιτίας μιας διαφωνίας δεν αποτελεί αυτόματα και μορφή εκφοβισμού. Αντίθετα, η επιθετικότητα μπορεί να εκφραστεί σε μορφές συμπεριφοράς κοινωνικά αποδεκτές, σε κάποιες περιπτώσεις, όταν εκδηλώνεται με τη μορφή του θάρρους της γνώμης, της διεκδίκησης, της πρωτοβουλίας, κ.λπ. Μάλιστα, ο Olweus τονίζει τη διαφορά του σχολικού εκφοβισμού με το «πείραγμα» στο πλαίσιο ενός παιχνιδιού. Το «πείραγμα» εκδηλώνεται μεταξύ φίλων, δεν περιλαμβάνει την πρόκληση σωματικού πόνου των άλλων και ταυτίζεται με την έννοια του αστεϊσμού, ενώ και τα δύο μέρη φαίνεται να το απολαμβάνουν. Βέβαια, είναι δυνατόν και το «πείραγμα» να μετατραπεί σε εκφοβισμό, αν συμβαίνει για μεγάλο χρονικό διάστημα και το παιδί στο οποίο απευθύνεται αισθανθεί ότι οι πράξεις των άλλων δε θεωρούνται αστείες και δε γίνονται μέσα στα όρια του παιχνιδιού. Αντίθετα, με την έννοια του σχολικού εκφοβισμού αναφερόμαστε σε επιθετικές συμπεριφορές, οι οποίες στοχεύουν πάντα στην εμπρόθετη και επαναλαμβανόμενη τρομοκράτηση των πιο «αδύναμων», ενώ εμπλέκονται άτομα που δεν έχουν φιλικές σχέσεις.

Από την πληθώρα των ορισμών που υπάρχουν στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία μπορούμε να προσδιορίσουμε τα κριτήρια που οριοθετούν την έκφανση της σχολικής βίας στα εξής:

- Απρόκλητη & εσκεμμένη αρνητική πράξη/ επιθετική συμπεριφορά
- Επανάληψη

¹ Παρόλο που στο υλικό χρησιμοποιούνται οι όροι «θύτης» και «θύμα», όπως και στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία, συστήνεται στους εκπαιδευτικούς να μην χρησιμοποιούνται ως «ταμπέλες» στο σχολικό περιβάλλον, καθότι πρόκειται για αρνητικά φορτισμένους όρους, οι οποίοι επηρεάζουν την αυτό-εικόνα των μαθητών. Ως πιο δόκιμοι όροι συστήνονται «ο μαθητής που ασκεί εκφοβισμό» και «ο μαθητής που δέχεται εκφοβισμό».

- Ανισορροπία δύναμης ή εξουσίας
- Αρνητικές επιπτώσεις και αποτελέσματα.

Με τον όρο «αρνητική πράξη» αναφερόμαστε σε ενέργειες που ασκούνται από ένα άτομο ή από πολλά άτομα σε άλλο ή άλλα άτομα, προκειμένου να τους προκαλέσουν εσκεμμένη βλάβη ή να τους πληγώσουν συναισθηματικά είτε ασκώντας σωματική ή λεκτική βία ή και με άλλες εχθρικές και επιθετικές εκδηλώσεις. Όσον αφορά στο στοιχείο της επανάληψης, θα πρέπει να αποσαφηνισθεί ότι αναφερόμαστε στη διάπραξη σχολικής βίας μόνο όταν το φαινόμενο είναι επαναλαμβανόμενο και δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, όπως, για παράδειγμα, ένας τυχαίος καβγάς ή μια λεκτική διαμάχη ανάμεσα σε μαθητές. Επίσης, το φαινόμενο της σχολικής βίας εκδηλώνεται σε καταστάσεις όπου ενυπάρχει το στοιχείο της ανισορροπίας δύναμης ή εξουσίας μεταξύ του παιδιού που εκφοβίζει και του παιδιού που εκφοβίζεται είτε πρόκειται για αντικειμενική ανισότητα δύναμης (π.χ. σωματική) είτε για αντιληπτή (π.χ. προσωπικότητας) (Χατζηγεωργίου & Αντωνίου, 2014). Επομένως, δεν μπορούμε να μιλάμε για «εκφοβισμό, εάν οι εμπλεκόμενες δυνάμεις είναι περίπου ίσης ισχύος, γιατί ο εκφοβισμός αφορά σε επίδειξη δύναμης μέσα από την επιθετικότητα και την κυριαρχία του» (Αρτινοπούλου, 2001:164). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το παιδί που βιώνει τον εκφοβισμό αδυνατεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του (Farrington, 1995· Smith & Brain, 2000). Και βέβαια, οι πράξεις σχολικού εκφοβισμού έχουν αποτέλεσμα ή θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα σωματική βλάβη ή συναισθηματικές δυσκολίες (ψυχολογικές, δυσκολίες συμπεριφοράς) πάνω στο παιδί όπου ασκούνται.

Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα ομαδικό φαινόμενο, εφόσον δεν αφορά μόνο στον/στους μαθητή/ές που εκφοβίζουν και σ' εκείνον/ους που εκφοβίζονται, αλλά και σε όσους τυγχάνει να είναι παρόντες σ' αυτά τα περιστατικά, δηλαδή στους παρατηρητές, ή ακόμα και σε αυτούς που δεν είναι παρόντες, αλλά γνωρίζουν ότι συμβαίνουν αυτά τα επαναλαμβανόμενα περιστατικά αρνητικών πράξεων, οι οποίοι μπορεί να είναι μαθητές, αλλά και ενήλικες, όπως εκπαιδευτικοί ή άλλοι εργαζόμενοι στη σχολική μονάδα ή ακόμα και γονείς. Έτσι, προσδιορίζεται ότι στο φαινόμενο του bullying εμπλέκονται πολλά μέρη, όπως:

- Ο θύτης (ο μαθητής ή ομάδα μαθητών που ασκεί εκφοβισμό)
- Το θύμα (ο μαθητής που δέχεται εκφοβισμό).
- Τα παιδιά θεατές
- Οι εκπαιδευτικοί ή άλλο προσωπικό της σχολικής μονάδας
- Οι γονείς.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να γενικεύσουμε ότι ο όρος σχολική βία και εκφοβισμός χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια κατάσταση κατά την οποία εκτελείται εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε συμμαθητές από συμμαθητές τους, στο πλαίσιο μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από δυσαναλογία εξουσίας, εντός και

εκτός σχολείου. Μέσα σ' αυτήν την κατάσταση οι θύτες συχνά χαρακτηρίζονται ως «οι ισχυροί», οι οποίοι αισθάνονται ότι θα αντλήσουν μέσα από αυτές τους τις πράξεις κάποιο όφελος, όπως ευχαρίστηση, κύρος ή ακόμα και υλικές απολαβές, ενώ τα θύματα κατέχουν τη θέση του «αδύναμου» αποδέκτη των βίαιων αυτών επιθέσεων, μην μπορώντας να προστατέψουν με ουσιαστικό και ριζικό τρόπο τον εαυτό τους.

Μελέτη περίπτωσης

Συγκλονιστικές μαρτυρίες για τη βία και τον τρόμο στα σχολεία².

Ο Γ., μαθητής Γ' Γυμνασίου περιγράφει πώς ο ίδιος έπεσε θύμα σχολικής βίας, αλλά και πώς, αργότερα, έγινε ο ίδιος θύτης. Στα 6 του χρόνια από ατύχημα, έχασε το μάτι του, κάτι που τον έκανε «εύκολο στόχο» στο σχολείο.

-Έχεις πέσει ποτέ θύμα λεκτικής ή σωματικής βίας στο σχολείο;

-Πάρα πολλές φορές. Με κορόιδευαν για το μάτι μου παιδιά από άλλα τμήματα.

-Πες μου ένα περιστατικό που θυμάσαι έντονα

-Στο δημοτικό με κορόιδευαν την πρώτη χρονιά, όταν είχα πάει στο σχολείο, επειδή δεν με ήξεραν. Στην Ε' δημοτικού, ήταν ένα παιδί από το άλλο τμήμα που με έλεγε «τυφλοπόντικα» όλη την ώρα και με στενοχωρούσε πολύ, με φώναζε έτσι κάθε μέρα και μπροστά στα κορίτσια και στους φίλους μου.

-Εσύ πώς αντέδρασες;

-Τον έβρισα και καταλήξαμε να παίξουμε ξύλο. Μετά αυτός σταμάτησε, αφού μας πήγανε στο γραφείο. Τον μάλωσαν, γιατί δεν ήμουν μόνο εγώ. Κορόιδευε και άλλα παιδιά. Ένα παιδί από την ΣΤ' δημοτικού το έλεγε «χοντρό» όλη την ώρα.

-Το είπες στους γονείς σου αυτό που συνέβαινε τότε;

-Όχι. Δεν είχα πει τίποτα ούτε στη μάνα μου, ούτε στον πατέρα μου. Δεν ήθελα να το μάθουν. Δεν ήθελα να γίνει ιστορία αυτό το πράγμα. Καμιά φορά δεν είναι καλό να καθαρίζεις μόνος σου και να φτάνεις στο ξύλο, αλλά εντάξει.

-Οι δάσκαλοί σου τί είχαν κάνει;

-Ούτε σ' αυτούς είχα πει τίποτα και, όταν καταλήξαμε στο γραφείο, μού έβαλαν τις φωνές, γιατί δεν το είπα και φτάσαμε στο ξύλο. Τελικά, το έδιωξαν το παιδί, γιατί είχε πλακωθεί και με άλλα παιδιά εκείνη τη χρονιά.

-Παρέες, φίλους είχες κανονικά, δεν είχες ποτέ πρόβλημα;

-Όχι. Κανένα πρόβλημα.

-Εσύ έχεις κάνει κάτι αντίστοιχο μ' αυτό που σου έκανε εκείνο το παιδί; Έχεις πειράζει κάποιον;

-Πέρσι, στη Β' Γυμνασίου, ένα παιδί από την άλλη τάξη, ήταν χοντρούλης και κοντούλης και με τους φίλους μου τον κοροϊδεύαμε. Τον λέγαμε «χοντρό».

-Αυτός πώς αντιδρούσε;

² Πηγή: NEWS 247 (2012). Επιμέλεια: Φώτης Νάκος, Μάνος Χωριανόπουλος. http://news247.gr/eidiseis/koinonia/syglonistikes_martyries_gia_th_via_kai_ton_tromo_sta_sxoleia.2025984.html.

-Αυτός στενοχωριότανε και το είπε στον γυμνασιάρχη.
 -Ο γυμνασιάρχης τί έκανε;
 -Ο διευθυντής την πρώτη φορά μας φώναξε στο γραφείο και μας είπε να μη του το ξανακάνουμε, αλλά εμείς συνεχίσαμε και τις επόμενες φορές που τον πειράξαμε δεν ξαναπήγε στον διευθυντή.
 -Αφού εσένα σε είχαν πειράξει και ξέρεις πώς είναι, γιατί μετά έκανες το ίδιο σε άλλα παιδιά;
 -Δεν είναι πολύ δύσκολο. Δεν το σκέφτεσαι εκείνη την ώρα που το κάνεις. Μπορεί μετά να το σκεφτείς, αλλά την ώρα που το κάνεις όχι. Είναι σαν το ξύλο. Δεν το σκέφτεσαι, αντιδράς με τα νεύρα σου.
 -Το παιδί που πειράζετε κάνει παρέες στο σχολείο ή είναι μοναχικός;
 -Κάνει παρέες. Είχε μείνει πέρσι και κάνει παρέα με παιδιά εξίσου σαν και αυτόν.
 -Δηλαδή; Τί εννοείς εξίσου;
 -Είναι και αυτά χοντρά και τους κοροϊδεύουν τ' άλλα παιδιά από την τάξη τους και κάνουν παρέα όλοι μαζί.
 -Μου λες ότι υπάρχουν παιδιά που κάνουν παρέα μεταξύ τους και όχι με εσάς, λόγω του βάρους τους;
 -Ναι. Και οι ξένοι είναι απομονωμένοι. Έχουμε στο σχολείο μερικά παιδιά που είναι από την Αλβανία και τη Ρουμανία και κανένας δεν τα κάνει παρέα, γιατί είναι ξένα.
 -Δεν τα κάνουν παρέα, επειδή δεν μιλάνε καλά τη γλώσσα;
 -Όχι μια χαρά μιλάνε, αλλά, επειδή είναι ξένα, δεν τα κάνει κανείς παρέα και κάνουν μόνο μεταξύ τους.
 -Γνωρίζεις ότι υπάρχουν τηλεφωνικές γραμμές όπου μπορείς, αν δεχθείς βία στο σχολείο, να ζητήσεις βοήθεια;
 -Στην τηλεόραση το έχω δει. Πιστεύω όμως ότι τα πιο πολλά παιδιά δεν παίρνουν τηλέφωνο, γιατί φοβούνται.
 -Αυτά τα παιδιά που τα κοροϊδεύουν και είναι μόνα τους, το έχουν πει στους δικούς τους; Έχει έρθει κάποιος γονιός στο σχολείο;
 -Ποτέ, ποτέ. Ούτε στους καθηγητές το έχουν πει. Δεν έχει γίνει ποτέ ζήτημα. Πολλά παιδιά φοβούνται να μιλήσουν. Αν πει κάποιο παιδί κάτι και αυτόν που τον πείραξε τον διώξουν από το σχολείο, μετά μπορεί να τον βαρέσει. Τα περισσότερα παιδιά φοβούνται, δεν ντρέπονται.

1.1.2 Μορφές σχολικής βίας και εκφοβισμού

Το σχολείο αποτελεί μια μικρογραφία της κοινωνίας και, όπως είναι εύλογο, αρνητικά φαινόμενα και εκδηλώσεις βίας που διαπράττονται στην κοινωνία θα έχουν σοβαρό αντίκτυπο και θα επηρεάζουν και τη σχολική ζωή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του χουλιγκανισμού, το οποίο είναι ιδιαίτερα έντονο στη χώρα μας και εκδηλώνεται με τη μορφή φανατισμού που οδηγεί σε ακραίες βίαιες πράξεις. Φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού μπορούμε να έχουμε τόσο μέσα στο σχολικό χώρο όσο και εκτός σχολείου. Ωστόσο, μόνο ελάχιστα από τα περιστατικά βίας στα σχολεία φτάνουν τελικά στην εκπαιδευτική κοινότητα, καθώς, σύμφωνα με έρευνες, τα παιδιά-θύματα συνήθως ντρέπονται ή φοβούνται να καταγγείλουν ένα τέτοιο περιστατικό. Το ίδιο όμως ισχύει και για τους μαθητές που γίνονται μάρτυρες σ' ένα βίαιο συμβάν, οι οποίοι δεν αναφέρουν το περιστατικό είτε από φόβο ή ντροπή ή, σε μερικές

περιπτώσεις, γιατί δεν κατανοούν ότι συμμετέχουν σε μια πράξη βίας. Ενώ, πολλές φορές ακόμη και οι γονείς αποκρύπτουν ή δεν δίνουν τη δέουσα προσοχή σε τέτοιου είδους περιστατικά που τους μεταφέρουν τα παιδιά τους από το σχολείο.

Βάσει ερευνητικών μελετών, ως συνηθέστεροι χώροι διάπραξης περιστατικών σχολικής βίας και εκφοβισμού, αναφέρονται οι εξής:

- Η τάξη
- Η αυλή του σχολείου
- Το γήπεδο
- Οι τουαλέτες
- Ο δρόμος προς και από το σχολείο.

Ο εκφοβισμός μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορες μορφές, άμεσες ή έμμεσες, οι οποίες αναφέρονται σε διάφορα περιστατικά τα οποία παραβιάζουν τα δικαιώματα των παιδιών (Χηνάς & Χρυσαφίδης, 2000· Pinheiro, 2006). Οι άμεσες μορφές εκφοβισμού αναγνωρίζονται πιο εύκολα, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα, ενώ οι έμμεσες χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και παρατήρησης εκ μέρους των εκπαιδευτικών και των γονέων. Χαρακτηρίζονται δε ως έμμεσες, λόγω της «καλυμμένης φύσης» τους και της ανάμιξης τρίτων προσώπων, όπως, για παράδειγμα, η διαρροή άσχημων φημών και η κοινωνική απομόνωση. Όλες, όμως, οι μορφές έχουν βαρύτατες αρνητικές συνέπειες στα άτομα στα οποία ασκούνται είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα, ενώ, δυστυχώς, σε μερικές περιπτώσεις απειλείται ακόμα και η σωματική ακεραιότητα των μαθητών. Πολλές από τις μορφές είναι επικαλυπτόμενες και διακρίνονται μόνο βάσει πολύ συγκεκριμένων λεπτομερειών. Είναι, λοιπόν, ιδιαίτερα σημαντικό οι εκπαιδευτικοί ν' αναγνωρίζουν και να διακρίνουν μεταξύ του άμεσου εκφοβισμού, με σχετικά ανοιχτές επιθέσεις απέναντι στο θύμα, και του έμμεσου εκφοβισμού, με τη μορφή της κοινωνικής απομόνωσης και του σκόπιμου αποκλεισμού από την ομάδα, προκειμένου να προβαίνουν στις κατάλληλες θεραπευτικές ενέργειες (Βασιλείου, 2005· Stavrinides et al., 2010).

Οι διάφορες μορφές του εκφοβισμού (Αρτινοπούλου, 2001· Espelage & Swearer, 2003· Ψάλλη & Κωνσταντίνου, 2007· Lidzhegu, 2012) είναι οι εξής:

Α. Λεκτικός: Πρόκειται για άμεση μορφή εκφοβισμού, ο οποίος περιλαμβάνει τη χρήση υβριστικών ή περιπαικτικών εκφράσεων, παρατσουκλιών, πειραγμάτων, απειλών, εκβιασμών, αγενών σχολίων και ειρωνείας ή και άλλου είδους κοροϊδευτικών και σαρκαστικών εκφράσεων που απευθύνονται σκόπιμα από κάποιο άτομο ή ομάδα ατόμων σε κάποιο άλλο, προκειμένου να το πληγώσουν (Barone, 1997· Smith & Sharp, 1994). Δεδομένου ότι αναφέρεται σε διάπραξη προφορικών επιθέσεων, είναι δύσκολο να διευθετηθεί, ακόμα και όταν γίνεται αναφορά στους εκπαιδευτικούς ή και σε άλλους ενήλικες, εφόσον αυτοί που τον ασκούν πάντα το αρνούνται, και ειδικά στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν χειροπιαστές αποδείξεις και μαρτυρίες από τους παρευρισκόμενους μάρτυρες (Van Niekerk, 1993).

Β. Συναισθηματικός: Πρόκειται κυρίως για έμμεση μορφή εκφοβισμού. Ο συναισθηματικός εκφοβισμός περιλαμβάνει απειλές, εκβιασμούς, διάδοση κακοηθών και ψευδών φημών, υβριστικές ή περιπαικτικές εκφράσεις για τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία, την ταυτότητα αναπηρίας, τη σεξουαλική ταυτότητα του θύματος, επιδιωκόμενη απομάκρυνση των φίλων, απομόνωση ή και άσκηση πίεσης από τους συμμαθητές (Neser et al., 2002).

Γ. Ψυχολογικός: Πρόκειται για έμμεση μορφή εκφοβισμού, όπου τα θύματα βιώνουν εσκεμμένα σε μεγάλη συχνότητα αποκλεισμό από κοινωνικές ή/και ομαδικές δραστηριότητες, κοινωνική απομόνωση ή αποκλεισμό από το παιχνίδι στα διαλείμματα. Όπως και στον συναισθηματικό εκβιασμό, και εδώ τα θύματα μπορεί να είναι αποδέκτες δυσφήμισης και κακοπροαίρετων κουτσομπολιών ή επεισοδίων με στόχο τη γελοιοποίησή τους (Whitney & Smith, 1993· Krige et al., 2000).

Δ. Σωματικός: Ο σωματικός εκφοβισμός αποτελεί την πιο άμεση μορφή εκδήλωσης του φαινομένου. Αφορά την άσκηση φυσικής βίας, χτυπήματα, τσιμπήματα, δαγκωνιές, σπρωξίματα, τρικλοποδιές, γρονθοκοπήματα, την καταστροφή ή την κλοπή προσωπικής περιουσίας. Τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αποτελούν αποδέκτες σωματικής βίας. Αυτή η μορφή εκφοβισμού συνδέεται άμεσα με τη μυϊκή δύναμη ή τη σωματική διάπλαση του «εκφοβιστή» (bully). Για τον λόγο αυτό, συχνά εκδηλώνεται από μεγαλύτερης ηλικίας μαθητές σε μαθητές μικρότερων τάξεων, με σπρωξίματα στους διαδρόμους και τις σκάλες του σχολείου, εγκλεισμούς σε τουαλέτες και αποθηκευτικούς χώρους ή με την άσκηση πίεσης, προκειμένου τα θύματα να κάνουν κάτι παρά τη θέλησή τους (Van Niekerk, 1993· Smith & Sharp, 1994· Byrne, 1994· Leach, 1997).

Ε. Κοινωνικός: Ο κοινωνικός εκφοβισμός αφορά στον σκόπιμο αποκλεισμό των μαθητών από κοινωνικές δραστηριότητες ή στην άσκηση επιρροής στην ομάδα των συνομηλίκων, ώστε να αισθανθούν αντιπάθεια για το θύμα, προκειμένου να υποδαυλίζεται συστηματικά η αυτοεκτίμηση του θύματος και μπορεί να είναι άμεσος ή έμμεσος. Άμεσα εκδηλώνεται με τον συστηματικό αποκλεισμό, απομόνωση και αδιαφορία απέναντι στο θύμα. Έμμεσα εκδηλώνεται με «σιωπηλό» αποκλεισμό, ο οποίος γίνεται αντιληπτός από το θύμα μόνο όταν επιχειρήσει να συμμετέχει στη συγκεκριμένη ομάδα (Coloroso, 2003· Lee, 2004).

ΣΤ. Σεξουαλικός: Πρόκειται για μια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης, η οποία αφορά σε αγόρια και κορίτσια και εκδηλώνεται με υβριστικά σχόλια ή πειράγματα σεξουαλικού περιεχομένου, ανήθικες χειρονομίες, ανεπιθύμητα αγγίγματα ή δημοσιοποίηση περιπαιχτικών σεξουαλικών σκίτσων μέχρι και σοβαρών σεξουαλικών επιθέσεων.

Ζ. Ρατσιστικός: Πρόκειται για την εκδήλωση λεκτικής, συναισθηματικής ή και σωματικής βίας που στόχο έχει να προσβάλει το θύμα λόγω της καταγωγής του, της

κοινωνικής τάξης του, της οικονομικής κατάστασης της οικογένειάς του και, γενικά, της διαφορετικότητάς του από το σύνολο της πλειοψηφίας.

Η. Εκφοβισμός με εκβιασμό (extortion): Συνήθως, αναφέρεται στην κλοπή ή καταστροφή υλικών αντικειμένων του θύματος, όπως στην εκούσια απόσπαση χρημάτων ή προσωπικών αντικειμένων και συνοδεύεται από απειλές ή και τον εξαναγκασμό σε ανεπιθύμητες, αντικοινωνικές πράξεις.

Θ. Ηλεκτρονικό bullying/cyber bullying: Το cyberbullying περιγράφεται ως «η επαναλαμβανόμενη και εκ προθέσεως βλάβη που προκαλείται διαμέσου της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων και άλλων ηλεκτρονικών συσκευών και εμφανίζεται συχνότερα σε ιστότοπους όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός εφήβων». Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η αποστολή υβριστικού ή απειλητικού υλικού, η δημοσίευση μη κολακευτικών φωτογραφιών χωρίς συναίνεση, η διάδοση ανυπόστατων φημών μέσω e-mails και των υπηρεσιών MMS και SMS των κινητών τηλεφώνων και των διαδικτυακών τόπων κοινωνικής δικτύωσης ή ο αποκλεισμός ενός ατόμου από μια δικτυακή ομάδα ή επαναλαμβανόμενες κλήσεις στο κινητό του από άγνωστο νούμερο. Ηλεκτρονικός εκφοβισμός είναι και η υποκλοπή στοιχείων λογαριασμού κάποιου και αποστολή μηνυμάτων σ' άλλους χρήστες (Γάκη & Αντωνίου, 2014· Μέλλου & Αντωνίου, 2013).

Δραστηριότητα 2/ Κεφάλαιο 1

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Δείτε το βίντεο 'Zero' στο link: <http://youtu.be/LOMbySJKpg> και αναφερθείτε στις μορφές βίας που διακρίνετε, διευκρινίζοντας, εάν πρόκειται για άμεσες ή έμμεσες μορφές εκφοβισμού. Στη συνέχεια, αναλογιστείτε εάν θεωρείτε ότι θα μπορούσατε να το χρησιμοποιήσετε στην τάξη σας, ενσωματώνοντάς το σε ένα εκπαιδευτικό σενάριο, προκειμένου να ευαισθητοποιήσετε τους μαθητές σας για το θέμα του σχολικού εκφοβισμού και της βίας. Αιτιολογήστε την απάντησή σας, παρουσιάζοντας περιγραμματικά τους λόγους που το θεωρείτε αποτελεσματικό ή μη αποτελεσματικό.

Δώστε απαντήσεις και ανταλλάξτε απόψεις μέσω του σχετικού θέματος στο forum της ομάδας σας.

ΟΙ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ (ΝΟΜΙΚΕΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ, ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ)

Σκοπός της ενότητας αυτής είναι η διερεύνηση των διαφόρων διαστάσεων του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού, με σκοπό την αποτύπωση του προβλήματος ως συστημικού φαινομένου, το οποίο χρήζει συστηματικής και δυναμικής αντιμετώπισης. Μέσα από την ανάλυση των διαστάσεων, ιδίως των ψυχολογικών, αναδεικνύονται και οι μηχανισμοί διάγνωσης του, προκειμένου να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα αντιμετώπισης του φαινομένου.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

- Κατανοείτε τις αιτίες και τα αποτελέσματα του φαινομένου μέσα από το αλληλεπιδραστικό πλαίσιο που διαμορφώνουν οι νομικές παιδαγωγικές, ψυχολογικές, κοινωνικές παράμετροι
- Διακρίνετε τα χαρακτηριστικά του ατόμου που εκφοβίζει και του ατόμου που εκφοβίζεται.
Διακρίνετε τον ρόλο των παρατηρητών
- Εντοπίζετε και να αξιολογείτε τις συνέπειες του φαινομένου ως προς τη ψυχολογία των εμπλεκομένων
- Εντοπίζετε τα αίτια εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού
- Αναγνωρίζετε το υπάρχον νομικό πλαίσιο και τις εξ αυτού επιτρεπόμενες βασικές παιδαγωγικές πρακτικές.

- Νομικές διαστάσεις
- Ψυχολογικές διαστάσεις
- Παιδαγωγικές διαστάσεις
- Κοινωνικές διαστάσεις

Έννοιες κλειδιά

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει δύο βασικές υποενότητες. Στην πρώτη επισημαίνεται η πολυδιάστατη και συστημική σύσταση του φαινομένου, όπως διαμορφώνεται από τους άξονες πολιτισμός, κοινότητα, σχολείο, οικογένεια και την ψυχοσύνθεση του ίδιου του μαθητή. Επιδιώκοντας τη διερεύνηση των αιτιών εκδήλωσης του φαινομένου, αλλά και του πλαισίου όπου διενεργείται, στη δεύτερη υποενότητα εξετάζονται οι νομικές του διαστάσεις, στην τρίτη οι ψυχολογικές, στην τέταρτη οι παιδαγωγικές, ενώ στην πέμπτη γίνεται μία μικρή αναφορά σε κοινωνικούς παράγοντες που συντηρούν το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

1.2.1 Εισαγωγή

Ο σχολικός εκφοβισμός και η βία αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, που τείνει να εξαπλώνεται ανησυχητικά τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, με τεράστιες αρνητικές συνέπειες ως προς τη διαμόρφωση «υγιών» αυριανών πολιτών. Για τον λόγο αυτόν, θα πρέπει να καταστεί σαφές το πλαίσιο διάγνωσής του και ν' αναλυθεί ως προς τις διάφορες διαστάσεις του, οι οποίες είτε αναφέρονται στα αίτια, ή στα αποτελέσματα, ή ακόμα και στην αντιμετώπιση της παθογόνου αυτής κατάστασης. Συγκεκριμένα, θα επιχειρηθεί η διερεύνηση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού και της βίας ως προς τις νομικές, παιδαγωγικές, ψυχολογικές και κοινωνικές του διαστάσεις. Μάλιστα, σύμφωνα με το κοινωνικό-οικολογικό μοντέλο των Fried & Fried (1996), η επιθετικότητα των ανηλίκων που εκδηλώνεται με τη μορφή της σχολικής βίας είναι το αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων που επιδρούν στο ανήλικο άτομο, όπως ο πολιτισμός, η κοινότητα, το σχολείο, η οικογένεια και προσωπικά θέματα (Li, 2008). Επομένως, ο κίνδυνος που διατρέχει ένα άτομο να υπάρξει θύμα ή θύτης εκφοβισμού συνιστά μια σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικών, διαπροσωπικών, κοινοτικών και κοινωνικών παραγόντων (Καραβόλτσου, 2013). Οι παράγοντες αυτοί αναπαρίστανται ως πέντε ομόκεντροι κύκλοι με τον μαθητή στο επίκεντρο (Βλ. εικόνα 1).

Εικόνα : Παράγοντες που επιδρούν αναφορικά με το σχολικό εκφοβισμό (Fried & Fried, 1996:7)

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα συστημικό, δυναμικό πλαίσιο, το οποίο δρα ως καθοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη του μαθητή-νεαρού ατόμου. Το πλαίσιο αυτό δύναται να παρέχει πλούσια ερεθίσματα και ευνοϊκές συνθήκες για μια ιδανική εξέλιξη (γνωστική, ψυχολογική, συναισθηματική, κ.λπ.) του ατόμου ή, αντίθετα, ακόμα και η ελλειμματική ή προβληματική σύσταση ενός και μόνο άξονα (πολιτισμός, κοινότητα,

σχολείο, οικογένεια) του πλαισίου μπορεί να περιχαρακώσει το άτομο και να μην του επιτρέψει να καλλιεργήσει όλες του τις δυνατότητες.

1.2.2 Νομικές διαστάσεις

Στην ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία δεν υπάρχει κάποια πρόβλεψη για την παραβατικότητα ανηλίκων στο σχολείο και, ειδικότερα, για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Στο νομοθετικό εκπαιδευτικό πλαίσιο δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές για τις αρμοδιότητες των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Σχολικοί Σύμβουλοι, Διευθυντές σχολικών μονάδων, Εκπαιδευτικοί) απέναντι στα φαινόμενα της σχολικής βίας. Οι αρμοδιότητές τους και το πλαίσιο αντιμετώπισης και διαχείρισης περιστατικών σχολικού εκφοβισμού συνάγονται από τα γενικότερα καθήκοντά τους και τις υποχρεώσεις τους, όπως ορίζονται σε διάφορους νόμους και άρθρα που βρίσκονται διάσπαρτα σε διάφορα προεδρικά διατάγματα και υπουργικές αποφάσεις (Γραίκος κ.ά., 2013).

Σε περιπτώσεις παραβατικότητας των ανήλικων μαθητών στο σχολείο εφαρμόζονται οι διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που αναφέρονται στους ανήλικους. Περιστατικά τα οποία εμπίπτουν στον σωματικό, λεκτικό, κοινωνικό, ψυχολογικό, ρατσιστικό, σεξουαλικό και όλων των μορφών εκφοβισμό, που διαπράττονται από κάποιον μαθητή εις βάρος κάποιου άλλου μέσα στον σχολικό χώρο, αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του ισχύοντος από το 1979 προεδρικού διατάγματος, Π.Δ. 104/1979 «Περί σχολικού και διδακτικού έτους, υπηρεσιακών βιβλίων, εγγραφών, μετεγγραφών, φοιτήσεως, διαγωγής και τιμητικών διακρίσεων των μαθητών των σχολείων Μέσης Γενικής Εκπαιδύσεως». Χαρακτηριστικά, στο εν λόγω προεδρικό διάταγμα, αναφέρεται στο άρθρο 27:

§1. Δια πάσαν υπαίτιον παρέκκλισην εκ της προσηκούσης κατά την έννοιαν της §3 του Αρ. 26 του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος διαγωγής και αναλόγως του βαθμού της παρεκκλίσεως ταύτης επιβάλλονται εις τους μαθητάς αι κάτωθι κυρώσεις:

α) παρατήρησις, β) επίπληξις, γ) ωριαία απομάκρυνσις εκ του διδασκομένου μαθήματος, δ) αποβολή εκ των μαθημάτων μέχρι 3 ημερών, ε) αποβολή εκ των μαθημάτων μέχρι 5 ημερών και στ) αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος.

Ενώ, σύμφωνα με το άρθρο 5 της Εγκυκλίου Γ2/4094/23-09-1986 του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (ΦΕΚ 619 Β') σχετικά με τον «Κανονισμό Λειτουργίας των Μαθητικών Κοινοτήτων», προβλέπεται η εξής διαδικασία που θα πρέπει να τηρείται προκειμένου να επιβληθούν κυρώσεις σε μαθητή:

-...ανεξάρτητα και πέρα από τη διαδικασία επιβολής ποινών, όπως ορίζεται κατά τη σχολική νομοθεσία, η γενική συνέλευση της μαθητικής κοινότητας στην οποία ανήκει ο μαθητής ή η μαθήτρια συνέρχεται έκτακτα με πρωτοβουλία του συμβουλίου της

κοινότητας, συζητάει το θέμα και εισηγείται τον τρόπο αντιμετώπισής του στο σύλλογο των καθηγητών που έχει και την ευθύνη της τελικής απόφασης.

- Ο πρόεδρος της μαθητικής κοινότητας μεταφέρει στο σύλλογο των καθηγητών την άποψη της γενικής συνέλευσης της κοινότητας,

- Ο πρόεδρος της μαθητικής κοινότητας καθώς και το προεδρείο του μαθητικού συμβουλίου του σχολείου παραβρίσκονται στις αντίστοιχες συνεδριάσεις του συλλόγου των καθηγητών με δικαίωμα λόγου.

- Μαθητής, παραπεμπόμενος για παράπτωμα στο σύλλογο των καθηγητών, έχει δικαίωμα της απολογίας.

- Σε κάθε περίπτωση που συζητούνται στον σύλλογο των καθηγητών πειθαρχικά θέματα παραβρίσκονται στις σχετικές συνεδριάσεις με δικαίωμα λόγου και οι εκπρόσωποι των μαθητών.

Εν συνεχεία, το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, με την εγκύκλιο Γ2/6563/21-11-1996, έχει απαγορεύσει την ομαδική αποβολή, καθώς και την αποβολή όλων των μαθητών που εμπλέκονται εκ περιτροπής. Μάλιστα, ορίζει ότι θα πρέπει να διαπιστώνεται επιμελώς το μέγεθος της συμμετοχής κάθε μαθητή στην παραβατική πράξη, προκειμένου να επιβάλλονται ανάλογου μεγέθους ποινές (Σπυρόπουλος, 2010). Διαφαίνεται, λοιπόν, αν και μη πλήρως θεσμοθετημένη, η τάση και η επιθυμία του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων να εφαρμοστεί μια πιο εκσυγχρονισμένη και αναβαθμισμένη παιδαγωγικά πολιτική, όπως το μοντέλο της «συμβουλευτικής μεταξύ συνομηλίκων» και το μοντέλο της «Διαμεσολάβησης», τα οποία θα παρουσιαστούν αναλυτικά στα κεφάλαια 8, 9 και 10.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, στην προσπάθειά του να διαφυλάξει τα δικαιώματα του παιδιού, συγκρότησε το πρόγραμμα «Χτίζοντας με τη βοήθεια των παιδιών μια Ευρώπη για τα παιδιά» (www.coe.int/children), το οποίο ασχολείται με την προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών και με την προστασία των παιδιών από τη βία.

Εικόνα: www.coe.int

Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα εστιάζει σε θέματα, όπως η βία στο σπίτι και στο

σχολείο, η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα παιδιά και το διαδίκτυο και τα παιδιά και το σύστημα δικαίου. Ανάμεσα σε άλλα, αναφορικά με τα δικαιώματα του παιδιού, διακηρύσσει ότι ως παιδί «Έχεις δικαίωμα προστασίας από όλες τις μορφές εκμετάλλευσης, κακοποίησης και σωματικής και ψυχολογικής βίας, περιλαμβανομένων και αυτών που συμβαίνουν στην οικογένεια και σε εγκαταστάσεις φροντίδας παιδιών» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2009). Ενώ, κατά τη διαβούλευση στο Όσλο, εντοπίστηκαν έξι τομείς προτεραιότητας προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των παιδιών ως προς την ασφαλή και χωρίς βία μάθηση στο σχολικό περιβάλλον: 1) ανάπτυξη ολιστικών στρατηγικών των σχολικών μονάδων 2) συνεργασία με τα παιδιά 3) παροχή υποστήριξης για εκπαιδευτικούς και λοιπό προσωπικό 4) ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα 5)

εξασφάλιση νομικής προστασίας των παιδιών (Building a Europe for and with Children, 2011). Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο Υπουργών υιοθέτησε απόφαση δημιουργίας του ειδικού προγράμματος DAPHNE III (<http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/programma-daphne-iii>) ως τμήματος του γενικού Προγράμματος «Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δικαιοσύνη». Στο πλαίσιο της πρόληψης του φαινομένου έχει εφαρμοστεί στην Ελλάδα το πρόγραμμα της Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. «Stop στην ενδοσχολική βία» (<http://www.antibullying.gr/poioi-eimaste.html>) και το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων δημιούργησε το «Παρατηρητήριο για την πρόληψη της σχολικής βίας και του εκφοβισμού» (δ.τ. 14-11-2012), στοχεύοντας στην υλοποίηση των δράσεων πρόληψης με τη συμμετοχή θεσμικών και τοπικών φορέων κι οργανισμών που ειδικεύονται σε θέματα πρόληψης της βίας, ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των νέων, δικαιωμάτων των παιδιών, κοινωνικής διαμεσολάβησης και κοινωνικής ένταξης (Γκίνη, 2013). Ωστόσο, στην πράξη το Παρατηρητήριο δεν λειτούργησε όπως αναμενόταν και τον τελευταίο χρόνο παραμένει ουσιαστικά ανενεργό. Το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών για την πρόληψη και αντιμετώπιση της σχολικής βίας και του εκφοβισμού δημιούργησε δίκτυο ενημέρωσης, επιμόρφωσης, πρόληψης και αντιμετώπισης των φαινομένων σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο.

Η εμφάνιση κρουσμάτων βίας μεταξύ των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον, είτε πρόκειται για περιστατικά μικρής συχνότητας είτε μεγάλης, δεν πρέπει να μας αφήνει περιθώρια για εφησυχασμό. Οι μεμονωμένες και αποσπασματικές αντιδράσεις των εκπαιδευτικών σε κάποια μόνο περιστατικά ακραίας βίας δεν είναι δυνατόν να αναστρέψουν τέτοιες καταστάσεις και να εμφυσήσουν στους μαθητές αξίες και στάσεις αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον σεβασμό ως προς τον συνάνθρωπό μας. Είναι, πλέον, επιτακτική η ανάγκη θέσπισης ενός σαφούς πλαισίου πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, το οποίο θα υποστηρίζεται και θα τροφοδοτείται συστηματικά από εκπαιδευτικές πολιτικές και καλές πρακτικές.

1.2.3 Ψυχολογικές διαστάσεις

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού εμπλέκονται διάφορα μέρη, εκ των οποίων είναι και το θύμα (το παιδί που βιώνει εκφοβισμό), ο θύτης (το παιδί που εκφοβίζει) και τα παιδιά θεατές (οι παρατηρητές, bystanders). Η βίωση καταστάσεων και περιστατικών σχολικού εκφοβισμού από τα εμπλεκόμενα μέρη θα έχει πολλές σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις, είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα, στην ανάπτυξη και στην υγεία τους (Krige et al., 2000).

Το παιδί που βιώνει εκφοβισμό

Συνήθως, το παιδί που στοχοποιείται και επιλέγεται να γίνει θύμα εκφοβισμού θα παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως να διαφέρει κατά κάποιον

τρόπο από τη μέση εικόνα του μαθητή είτε ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά (ύψος, βάρος, χρώμα δέρματος κ.λπ.) είτε ως προς στοιχεία όπως η θρησκεία, η εθνικότητα ή και οι σεξουαλικές του προτιμήσεις και να είναι σε μειονεκτική θέση ως προς τη δύναμη ή εξουσία σε σχέση με το παιδί που το εκφοβίζει. Χαρακτηρίζεται δε από αδυναμία να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ως εσωστρεφές και χωρίς επαρκή εσωτερικά εφόδια που να του εξασφαλίζουν αυτάρκεια (Αρτινοπούλου, 2001).

Λόγω των αναίτιων επιθετικών καταστάσεων που βιώνει, θα υπάρχουν πολύ σοβαρές αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες οι οποίες θα το επηρεάσουν, ενδεχομένως, για όλη του τη ζωή.

Ως προς την προσωπικότητά του ή τις συναισθηματικές συνέπειες θα διακρίνεται από:

- ✓ χαμηλή αυτοεκτίμηση
- ✓ αίσθημα απελπισίας, ντροπής
- ✓ αδυναμία επίλυσης προβλημάτων
- ✓ εμφάνιση μορφών κατάθλιψης
- ✓ αδυναμία εκδήλωσης συναισθημάτων ή έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα
- ✓ αίσθημα μοναξιάς
- ✓ τάση για απομόνωση
- ✓ άρνηση για δημιουργία φιλίας και κοινωνικές συναναστροφές
- ✓ χαμηλές σχολικές επιδόσεις και αδικαιολόγητες απουσίες
- ✓ διαταραχές συμπεριφοράς
- ✓ άγχος, φοβίες
- ✓ ανασφάλειες
- ✓ τάσεις αυτοκτονίας

[\(http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/\)](http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/)

(Χατζηγεωργίου & Αντωνίου, 2014)

Ως προς τις σωματικές συνέπειες, θα εμφανίζει τα εξής συμπτώματα:

- ✓ ψυχολογικά/ψυχοσωματικά προβλήματα (πονοκέφαλοι, κοιλιακά άλγη κ.λπ.)
- ✓ ενούρηση, διαταραχές ύπνου
- ✓ να δαγκώνει τα νύχια του
- ✓ να έχει απώλεια όρεξης

Ενώ, σε πολύ βίαια περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, μπορεί το θύμα να χρειαστεί νοσηλεία, λόγω σοβαρών τραυμάτων, ή και, στην έσχατη περίπτωση, να χάσει την ίδια του τη ζωή. Να σημειωθεί δε, ότι, λόγω της έντονα φορτισμένης ψυχολογικής κατάστασης του θύματος, έχουν σημειωθεί πολύ ακραία περιστατικά στα οποία το θύμα είτε κατά τη σχολική του ζωή είτε μετέπειτα ως ενήλικας «παίρνει τον νόμο στα χέρια του» με ένοπλη επίθεση στο σχολείο όπου φοιτά ή φοιτούσε και σκοτώνει μαθητές, ως εκδικητική πράξη για τις επιθέσεις που βίωσε ο ίδιος (Flannery et al., 2004).

Αναφορικά με τη σχολική του ζωή, λόγω των καταστάσεων που βιώνει, ταυτίζει το σχολείο με την έννοια της ανασφάλειας και της αποδοκιμασίας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει στοιχεία σχολικής άρνησης, ελλιπούς σχολικής φοίτησης, αδυναμία συγκέντρωσης σε εργασίες, άρνηση συμμετοχής σε σχολικές δραστηριότητες και γενικά σταματά να συμμετέχει σε όποια μαθησιακή διαδικασία (Hawker & Boulton, 2000).

Εάν τα παιδιά αυτά δε λάβουν την κατάλληλη στήριξη, θα αντιμετωπίζουν σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα και στη ζωή τους ως ενήλικες, επιδεικνύοντας αδυναμία να συνάπτουν διαπροσωπικές σχέσεις, ν' αναλαμβάνουν ευθύνες και να επιλύουν προβλήματα, αλλά ακόμα και στο να έχουν μια ομαλή σεξουαλική ζωή.

Γενικά, το παιδί που βιώνει τον εκφοβισμό διακατέχεται από το αίσθημα του θυμού και της ντροπής γι' αυτό που του συμβαίνει, ενοχή, διότι θεωρεί ότι εκείνο φταίει γι' αυτό που γίνεται και φόβο, αφού ζει συνεχώς με το συναίσθημα ότι θα το κοροϊδέσουν. Δυστυχώς, πολλές φορές τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού δεν γίνονται αντιληπτά από τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς και, άλλες φορές, όταν γίνονται, συχνά αποσιωπούνται για διάφορους λόγους ή δεν αντιμετωπίζονται, λόγω της λανθασμένης εκτίμησης ότι το θύμα θα πρέπει να μάθει να αντιμετωπίζει μόνο του την κατάσταση. Σε γενικές γραμμές, παρατηρείται έλλειψη ενημέρωσης, περιορισμένη ευαισθητοποίηση και έλλειψη γνώσεων και δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση του προβλήματος της σχολικής βίας και από τους εκπαιδευτικούς, αλλά και τους γονείς.

Το παιδί που εκφοβίζει

Αν και το παιδί που εκφοβίζει είναι το ίδιο υπεύθυνο για την «κακοποίηση» του θύματος, διακατέχεται κι αυτό από σημαντικά ψυχολογικά προβλήματα που χρήζουν ειδικής αντιμετώπισης. Συνήθως, οι «εκφοβιστές» διακρίνονται για την αντικοινωνική τους συμπεριφορά και την τάση τους προς την παραβατικότητα. Κατά τη σχολική τους ζωή, συνήθως, δεν έχουν καλή επίδοση στα μαθήματα, ενώ δημιουργούν προβλήματα την ώρα των μαθημάτων και αρέσκονται να προκαλούν τους εκπαιδευτικούς με τη συμπεριφορά τους. Γενικά στοιχεία που διακρίνουν τα παιδιά που εκφοβίζουν είναι τα εξής:

- ✓ Διακατέχονται από την ανάγκη για κυριαρχία και επιβολή της εξουσίας τους σε άλλους
- ✓ Εκδηλώνουν αδυναμία ελέγχου παρορμήσεων και έλλειψη αίσθησης του μέτρου
- ✓ Εμφανίζουν μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου
- ✓ Διακρίνονται για την αδυναμία τους ως προς την τήρηση κανόνων και ορίων
- ✓ Έχουν διογκωμένη αντίληψη για τον εαυτό τους και απόλυτη έλλειψη ενσυναίσθησης (empathy)
- ✓ Αισθάνονται ασυνήθιστα χαμηλό άγχος
- ✓ Δυσκολεύονται στη διαλεκτική επίλυση των διαφορών τους και στη διαχείριση της επιθετικότητάς τους
- ✓ Επιδεικνύουν εχθρότητα απέναντι στο περιβάλλον τους, ιδιαίτερα απέναντι σε γονείς και εκπαιδευτικούς

- ✓ Δεν έχουν ιδιαίτερα μεγάλη δημοτικότητα, ενώ αυτή φθίνει ακόμη περισσότερο, καθώς προχωρούν στις εκπαιδευτικές βαθμίδες
- ✓ Τους αρέσει να περιβάλλονται από άλλους συμμαθητές τους οι οποίοι τους θεωρούν «αρχηγό» τους.

(<http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/>)

Η άσκηση σχολικής βίας από ένα παιδί, συνήθως, αποτελεί τον πρόδρομο παραβατικής ή/και εγκληματικής συμπεριφοράς στο μέλλον. Συνήθως, τα άτομα αυτά ως ενήλικες εμπλέκονται με τον νόμο, υποπίπτουν σε κατάχρηση εθιστικών ουσιών, ναρκωτικών, αλκοόλ κ.λπ., ενώ, όταν παντρευτούν, συχνά επιβάλλουν την άποψή τους, κακοποιώντας τους/τις συζύγους και τα παιδιά τους (Fried & Fried, 1996· Eriksen et al., 2012). Δημιουργείται, λοιπόν, ένας φαύλος κύκλος, εφόσον και τα ίδια τα άτομα μπορεί να είναι θύματα ενδοοικογενειακής βίας.

Τα παιδιά θεατές

Τα παιδιά θεατές, αν και δεν αποτελούν τους δράστες των επιθετικών περιστατικών, διαδραματίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και βίας, ενώ, ανάλογα με τη στάση που κρατούν, διευκολύνουν ή λειτουργούν ανασταλτικά στην επανεμφάνιση παρόμοιων περιστατικών και, γενικά, στη διαιώνισή τους. Αλλά, βέβαια, τα παιδιά επηρεάζονται το καθένα διαφορετικά, παρακολουθώντας τέτοιου είδους γεγονότα να διαδραματίζονται δίπλα τους.

Τα παιδιά θεατές, ανάλογα με τη στάση που κρατούν κατά τη διάπραξη περιστατικών σχολικής βίας, διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

- Αυτά που αισθάνονται θυμό, ντροπή και ενοχή, λόγω της μη παρέμβασής τους
- Αυτά που είναι αδιάφορα και απομακρύνονται, όταν εκδηλώνονται τέτοιες σκληρές βίας, προκειμένου να μην παρέμβουν ή παραμένουν ουδέτεροι παρατηρητές των επεισοδίων (οι παρατηρητές)
- Αυτά που φοβούνται ότι ίσως είναι το επόμενο θύμα και σκόπιμα συμπράττουν με τους «εκφοβιστές» (γελώντας ή παροτρύνοντας κατά τη διάρκεια των επιθετικών ενεργειών). Κι αυτά, όμως, βιώνουν το αίσθημα της ντροπής και της ενοχής.
- Αυτά που υποστηρίζουν τον δράστη και υποκινούν την εμπλοκή άλλων μαθητών σε επεισόδια θυματοποίησης (οι βοηθοί του δράστη)
- Αυτά που γελούν και παροτρύνουν τον δράστη για το λόγο ότι συγκλίνουν με τη δική του συμπεριφορά ή, κατά κάποιον τρόπο, θαυμάζουν τον εκφοβιστή (οι ενισχυτές). Λειτουργούν ως ακροατήριο και γελάνε εις βάρος του θύματος. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε και να μιλάμε για πιθανούς εκφοβιστές (possible bullies).
- Αυτά που παρεμβαίνουν προκειμένου να σταματήσουν τους εκφοβιστές και παρέχουν άμεση ή έμμεση υποστήριξη στο θύμα (υπερασπιστές θύματος).

(Ανδρέου, 2007)

Τα παιδιά θεατές εμφανίζουν, λοιπόν, διαφορετικές αντιδράσεις οι οποίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των επιθετικών περιστατικών, αλλά και στη συνέχιση του φαινομένου. Όταν η αντίδρασή τους είναι να γελάσουν, ή να χαμογελάσουν, ή να κάνουν θετικά σχόλια, σημαίνει ότι επιδοκιμάζουν ή ακόμα και ότι θαυμάζουν το παιδί που εκφοβίζει και, κατά συνέπεια, το παροτρύνουν να συνεχίσει. Όταν απλά αδιαφορούν ή μένουν μόνο σε αρνητικό σχολιασμό, τότε πάλι ενισχύουν τον ρόλο του εκφοβιστή, ο οποίος θα εντείνει την προσπάθειά του, με το να γίνει ίσως και πιο επιθετικός, προκειμένου να τους πάρει με το μέρος του.

Δραστηριότητα (συνεργατική) 3/ Κεφάλαιο 1

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Παρακολουθείστε στο link:

(<http://www.onevibefilms.com/bullying/greek/#/?snu=48332>) τα σχετικά video Λεκτικής και Σωματικής βίας και Διαδικτυακός εκφοβισμός (Παιδί που εκφοβίζεται, Παιδί που εκφοβίζει και την Παρατηρήτρια) και καταγράψτε τις μορφές εκφοβισμού που διακρίνετε, καθώς και τις συνέπειες που διαφαίνονται στα εμπλεκόμενα μέρη (στην προσωπικότητα, ψυχολογικές, κ.λπ.).

Στη συνέχεια, διαμορφώστε μια λίστα με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των τριών διαφορετικών τρόπων αντιμετώπισης του προβλήματος που προβάλλονται στα αντίστοιχα video για το Παιδί που εκφοβίζεται (1. Δεν αντιδρά 2. Τηλεφωνική γραμμή βοήθειας 3. Μιλάει στην εκπαιδευτικό).

Καταγράψτε την άποψή σας σχετικά με το αν θα κρίνατε σκόπιμο να υπάρχει και άλλο/α video ως εναλλακτικός τρόπος αντίδρασης του θύματος.

Συνεργαστείτε με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σας προκειμένου να διαμορφώσετε μια τελική λίστα που θα περιλαμβάνει τις απαντήσεις όλων.

1.2.4 Παιδαγωγικές διαστάσεις

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο, που δεν αφορά μόνο ειδικές ομάδες ή μειονότητες, αλλά ολόκληρο τον σχολικό πληθυσμό. Ερευνητικά πορίσματα καταδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν το σχολικό κλίμα, η σχολική διοίκηση και οι παρεμβάσεις των εκπαιδευτικών στην αναχαίτιση ή στην εκδήλωση της βίαιης συμπεριφοράς από τους μαθητές (Χηνάς & Χρυσάφιδης, 2000). Αναφορικά και σε διασύνδεση με την υποεπινότητα νομικές διαστάσεις, σχετικά με τις κυρώσεις που θα πρέπει να επιβάλλονται σε μαθητές που διαπράττουν επιθετικές ενέργειες εις βάρος των συμμαθητών τους, συστήνεται:

- Να αποφεύγεται η επιβολή αποβολών και η ποινικοποίηση της πράξης, εφόσον κρίνονται αναποτελεσματικές μέθοδοι από τις διάφορες ερευνητικές μελέτες.

Το παιδί που εκφοβίζει, αφού έχει τιμωρηθεί με αποβολή, θα συνεχίσει να παρενοχλεί το θύμα του εκδικητικά για την ποινή που του επιβλήθηκε. Γενικά, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να απαλλαγεί από το πρότυπο του 19ου αιώνα για το σωφρονιστή παιδονόμο.

- Να μην επιζητείται η συμφιλίωση μεταξύ του δράστη και του θύτη, καθώς, σε περίπτωση επανάληψης, ο εκφοβιστής θα επιβεβαιώσει την «δύναμη» και κυριαρχία» του, ενώ το θύμα θα βρεθεί σε ακόμα δυσμενέστερη θέση, ψυχολογικά, αν όχι και σωματικά.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει ν' αντιμετωπίσει με τη δέουσα προσοχή ένα περιστατικό σχολικού εκφοβισμού, αφιερώνοντας εξίσου χρόνο και στα δύο μέρη –τον θύτη και το θύμα- και όχι ν' αναλώνεται μόνο σε συζητήσεις με τον θύτη. Θα πρέπει να προσπαθήσει να προσδιορίσει το πρόβλημα, εκμαιεύοντας αιτίες και κίνητρα που οδήγησαν τον θύτη σε τέτοια συμπεριφορά. Οι δε λύσεις που θα προτείνει θα πρέπει να καλύπτουν και να γίνονται αποδεκτές και από τις δύο πλευρές των εμπλεκομένων.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, θα πρέπει να καλλιεργείται τέτοιο κλίμα στο σχολικό περιβάλλον, ώστε να μην αποσιωπούνται τέτοια περιστατικά και το θύμα να εμπιστεύεται το εκπαιδευτικό προσωπικό για μια ομαλή διευθέτηση. Ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του φαινομένου είναι η πρόληψη. Η σχολική μονάδα, αλλά και οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει από την αρχή της σχολικής χρονιάς να κοινοποιούν και να γνωστοποιούν στους μαθητές, αλλά και στους γονείς τους το πλαίσιο του κώδικα συμπεριφοράς που ορίζει το σχολείο. Παράλληλα, θα πρέπει να εντάσσουν στο σχολικό προγραμματισμό προγράμματα και projects που αφορούν στην ψυχοκοινωνική αγωγή των μαθητών. Μαζί με τις μαθησιακές υποχρεώσεις των μαθητών θα πρέπει να γίνεται και αναφορά στα δικαιώματά τους ως μαθητές, αλλά και βάσει του πλαισίου για την προστασία των ανήλικων παιδιών που έχει οριστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2009). Αναφορικά με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις διαφαίνεται η τάση εστίασης, όχι μόνο στη μορφή της εκπαίδευσης, αλλά και στο κοινωνικό πλαίσιο του σχολείου, θέτοντας στο επίκεντρο τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι ανθρώπινες σχέσεις μέσα στο σχολικό περιβάλλον στην προσαρμογή των μαθητών (Χατζηχρήστου κ.ά., 2004).

Συγκεντρωτικά συστήνονται οι παρακάτω ενέργειες πρόληψης στο πλαίσιο του σχολείου:

- Συζήτηση και ενημέρωση των παιδιών από τους καθηγητές για τα δικαιώματά τους, αλλά και τους κανόνες συμπεριφοράς στο σχολείο
- Εύρεση κατάλληλων τρόπων έκφρασης της επιθετικότητας, όπως τα αθλήματα και η τέχνη, καθώς και κατάλληλο πλαίσιο για ανάδειξη της ομαδικής συνεργασίας και της ευγενούς άμιλλας
- Ουσιαστική και αποτελεσματική εποπτεία κατά τα διαλείμματα, ιδίως στους χώρους όπου είναι πιθανό να συμβούν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού από μαθητές, όπως οι τουαλέτες, αποθήκες, εργαστήρια, κ.λπ.

- Επικοινωνία με τους γονείς για την ευαισθητοποίησή τους, αλλά και για την ενημέρωσή τους σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, προκειμένου να είναι προϊδεασμένοι, ώστε ν' ανιχνεύσουν συμπτώματα εάν τυχόν εμπλακούν με κάποιον τρόπο τα παιδιά τους σε ανάλογα περιστατικά
- Παρότρυνση στους γονείς για την ενεργή συμμετοχή τους στη σχολική ζωή των παιδιών τους και τη συνεργασία τους με το εκπαιδευτικό προσωπικό
- Μέριμνα και λήψη κατάλληλων ενεργειών για την ομαλή ένταξη νεοφερμένων μαθητών ή μαθητών με ειδικές ανάγκες
- Ανάπτυξη διαθεματικών προγραμμάτων, συνδεδεμένων με το πρόγραμμα σπουδών, για την προαγωγή της ψυχικής υγείας των μαθητών, προκειμένου να ενισχυθεί και το αίσθημα της συνεργασίας και της αλληλοκατανόησης μεταξύ των μαθητών
- Επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού για την αναγνώριση και την αποτελεσματική διαχείριση του φαινομένου.

(Ψυχολογία, φιλοσοφία, επιστήμες, παιδεία (blog), 2014)
Εταιρεία Ψυχοκινητικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ)

Δραστηριότητα (συνεργατική) 4/Κεφάλαιο 1

Προαιρετικά, μέσω του αντίστοιχου θέματος στην ομάδα συζητήσεων (forum)

Μελετήστε τα παρακάτω περιστατικά που διαδραματίστηκαν στο σχολικό περιβάλλον και καταγράψτε την άποψή σας αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της ποινής που επιβλήθηκε και τον τρόπο επιβολής της, καθώς και τη στάση των άμεσα εμπλεκόμενων εκπαιδευτικών και του συλλόγου διδασκόντων. Στη συνέχεια, συνεργαστείτε με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας προτείνοντας εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης των συγκεκριμένων περιστατικών.

Περιστατικό 1

Καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καταγγέλλει στον σύλλογο έναν μαθητή για τον λόγο ότι της μίλησε ιδιαίτερα προσβλητικά. Κατά τη συνεδρίαση του συλλόγου, άλλη μία καθηγήτρια αναφέρει ότι και η ίδια στο παρελθόν είχε δεχτεί προσβλητικά σχόλια από τον μαθητή. Επιπλέον, κάποιοι εκπαιδευτικοί καταθέτουν ότι ο συγκεκριμένος μαθητής προέρχεται από οικογένεια που τη χαρακτηρίζει χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και είναι ανάλογης συμπεριφοράς. Εν συνέχεια, ο μαθητής καλείται ενώπιον του συλλόγου προκειμένου ν' απολογηθεί. Δε δείχνει καμία μεταμέλεια και προβάλλει το επιχείρημα ότι ποτέ στο σχολείο δεν τον ενημέρωσαν για τους κανόνες και τον κώδικα συμπεριφοράς του σχολείου. Τέλος, ο σύλλογος αποφασίζει να του δώσει τριήμερη αποβολή.

Περιστατικό 2

Στην ώρα του μαθήματος, ο Π., μαθητής Β' Λυκείου, αρχίζει να χασμουριέται επιδεικτικά. Η καθηγήτρια νευριασμένη του λέει ότι είναι ανάγωγος και ότι ντρέπεται για λογαριασμό των δικών του. Τότε ο μαθητής, νευριασμένος και εκείνος, της απαντά ότι καλά θα κάνει να ντρέπεται εκείνη που τους έχει ζαλίσει με τις μπουρδες της. Η καθηγήτρια του λέει ότι θα μείνει στο μάθημά της και από ό,τι ακούει μάλλον και στην ίδια τάξη. Του λέει να φύγει από την τάξη και να πάει στο γραφείο του διευθυντή. Συνέρχεται ο σύλλογος και αποφασίζεται να του δοθεί αποβολή.

Περιστατικό 3

Ο κ. Π. και ο κ. Μ. είναι και οι δύο καθηγητές στο λύκειο. Μια μέρα την ώρα της εφημερίας τους στον προαύλιο χώρο του σχολείου αρχίζουν να διαπληκτίζονται και να μιλούν έντονα. Ο Γ., το «πειραχτήρι» της Α' Λυκείου, που επανειλημμένως έχει απασχολήσει τον σύλλογο με τη συμπεριφορά του απέναντι σε εκπαιδευτικούς αλλά και σε συμμαθητές του, τους πλησιάζει και ειρωνικά λέει, απευθυνόμενος στον κ. Μ. «εγώ στοιχηματίζω στον κ. Π. ότι σας βάζει κάτω». Ο κ. Π. χαμογελά, ενώ ο κ. Μ. έξαλλος από θυμό τον παίρνει μαζί του στο γραφείο του διευθυντή. Στο γραφείο του ο διευθυντής ακούει τον εκπαιδευτικό να του εξιστορεί το συμβάν χωρίς να δώσει καθόλου τον λόγο στον Γ. Τέλος, ο διευθυντής απειλεί τον Γ. ότι, εάν για οποιονδήποτε λόγο τον απασχολήσει ξανά, θα καλέσει τον σύλλογο, προκειμένου να του αποδοθεί τιμωρία.

1.2.5 Κοινωνικές διαστάσεις

Βέβαια, ο σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελεί φαινόμενο παρθενογένεσης, αλλά αποτέλεσμα μίμησης συμπεριφορών που ενυπάρχουν στην κοινωνία. Όπως αναφέρθηκε και στην Εισαγωγή της ενότητας, σύμφωνα με το μοντέλο των Fried & Fried (1996), η κοινότητα-κοινωνία αποτελεί τον κύκλο που περικλείει και επηρεάζει όλους τους άλλους άξονες, αν υποθέσουμε ότι ζούμε στο πλαίσιο ενός ιδανικού πολιτισμού, όπου επικροτείται η καλή συμπεριφορά, η ειρηνική συμβίωση και η δημοκρατική και ειρηνική επίλυση των διαφορών (τουλάχιστον για τον σημερινό δυτικό πολιτισμό).

Το πλαίσιο, όμως, συγκρότησης και διαφύλαξης των αξιών και των υγιών προτύπων μιας κοινωνίας επηρεάζεται με τη σειρά του από άλλους άξονες, οι οποίοι είναι δυνατόν να διασπάσουν την ομαλή της σύσταση, ακόμα και εάν δεν πρόκειται για θεσμοθετημένες συμπεριφορές. Τέτοιου είδους παράγοντες είναι η οικονομική κατάσταση που επικρατεί σε μία κοινωνία, οι πολιτικές που ενστερνίζεται η χώρα, οι οποίες ανάλογα με τα συμφέροντά της συνεχώς μεταβάλλονται, αλλά και η εφαρμογή και η υποστήριξη πολιτικών από άλλες κοινωνίες-χώρες.

Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός, ως ενέργεια μίμησης συμπεριφορών ενηλίκων, θα πρέπει να διερευνηθεί τόσο στο μικρο-επίπεδο του σχολείου και της οικογένειας, αναλύοντας τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συνεργασία του εκπαιδευτικού προσωπικού και τη συμπεριφορά των γονιών τόσο μεταξύ τους αλλά και απέναντι στα παιδιά τους, αλλά και στο μακρο-επίπεδο της κοινωνίας μας τόσο μέσα από την υπερβολική μας έκθεση σε βίαιες πράξεις (gratuitous violence) από τα ΜΜΕ (ταινίες, ειδήσεις, ακόμα και παιδικά προγράμματα) όσο και σε παγιωμένες κοινωνικές καταστάσεις (βιαιοπραγίες μεταξύ αστυνομικών και διαδηλωτών, χουλιγκανισμός, κ.λπ.), οι οποίες εκπέμπουν λανθασμένα μηνύματα στα νεαρά άτομα (Αντωνίου & Κουτσούκου, 2011). Για παράδειγμα, ο χουλιγκανισμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ηρωική πράξη, εφόσον κάποιος «υπερασπίζεται» την ομάδα του.

Οι κοινωνικές αυτές αναφορές αποτελούν σημεία αφόρμησης, αλλά και το αποτέλεσμα από την έκθεση των νεαρών ατόμων σε τέτοια περιστατικά. Πρόκειται, λοιπόν, για μια δυναμική διάσταση, στην οποία θα πρέπει να παρέμβουμε, προκειμένου ν' αλλάξουμε το τοπίο και στη σχολική ζωή, ενώ, παράλληλα, το σχολείο ως φορέας διαπαιδαγώγησης θα πρέπει να συμβάλει καθοριστικά στην αλλαγή κουλτούρας στην κοινωνία. Οι κοινωνικές παράμετροι που συμβάλλουν στα κρούσματα σχολικού εκφοβισμού, θα αναλυθούν διεξοδικά στο Κεφάλαιο 2, το οποίο αναφέρεται στις σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Σύνοψη

Η βία μεταξύ των μαθητών ή σχολικός εκφοβισμός είναι η εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και η επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε συμμαθητές από συμμαθητές τους, στο πλαίσιο μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από δυσαναλογία εξουσίας, εντός και εκτός σχολείου. Μέσα σ' αυτήν την κατάσταση, τα παιδιά που εκφοβίζονται είναι «οι ισχυροί», οι οποίοι θεωρούν ότι μέσα από τις πράξεις τους θα αντλήσουν κάποιο όφελος, όπως ευχαρίστηση, κοινωνικό κύρος ή ακόμα και υλικές απολαβές. Στον αντίποδα βρίσκονται τα θύματα, τα οποία κατέχουν τη θέση του «αδύναμου» παθητικού αποδέκτη των βίαιων αυτών ενεργειών. Ο σχολικός εκφοβισμός διακρίνεται σε διάφορες μορφές, όπως ο άμεσος σωματικός και λεκτικός εκφοβισμός, ο έμμεσος εκφοβισμός (π.χ., κοινωνική απομόνωση, διάδοση ψευδούς φήμης), ο σεξουαλικός, ο ρατσιστικός, ο ηλεκτρονικός, ο κοινωνικός εκφοβισμός και ο εκφοβισμός με εκβιασμό που αφορά στη βίαιη αρπαγή ή καταστροφή προσωπικών αντικειμένων του παιδιού που εκφοβίζεται.

Σχολικό εκφοβισμό δεν αποτελούν τα μεμονωμένα επιθετικά περιστατικά μεταξύ μαθητών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ισότητα στη «δύναμη» (κοινωνική, σωματική διάπλαση, κ.λπ.) ή που διακατέχονται από ίδια συναισθηματική φόρτιση (και οι δύο μαθητές είναι θυμωμένοι). Τέλος, σχολικό εκφοβισμό δεν αποτελούν οι αστεϊσμοί μεταξύ των μαθητών με τη μορφή καλοπροαίρετων πειραγμάτων και εφόσον ο αποδέκτης φαίνεται να μην ενοχλείται. Η βία μεταξύ των μαθητών έχει σοβαρές βραχυπρόθεσμες, αλλά και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ανάπτυξη και στην υγεία τους. Τα παιδιά που εκφοβίζονται εμφανίζουν συχνά χαμηλή αυτοεκτίμηση, ψυχοσωματικά προβλήματα, σχολική άρνηση, έντονο άγχος, διαταραχές ύπνου, φοβίες, κατάθλιψη, ακόμα και τάσεις γι' αυτοκτονία. Τα παιδιά που εκφοβίζονται εμφανίζουν μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου, αδυνατούν να τηρήσουν κανόνες και όρια και δυσκολεύονται στη διαλεκτική επίλυση των διαφορών τους και στη διαχείριση της επιθετικότητάς τους και ενδέχεται και στο μέλλον να εκδηλώνουν αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές.

Δυστυχώς, τα περιστατικά βίας μεταξύ των μαθητών στα σχολεία δεν αντιμετωπίζονται πάντα με τον πιο κατάλληλο τρόπο. Είναι, πλέον, επιτακτική η ανάγκη θέσπισης ενός σαφούς πλαισίου πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον, το οποίο αποτελεί τον πιο αρμόδιο φορέα για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των εφήβων και τη διοχέτευση υγιών πολιτών στην κοινωνία μας.

Βιβλιογραφική τεκμηρίωση

Ελληνόγλωσση

- Ανδρέου, Ε. (2007). Εκπαιδευτικό πρόγραμμα παρέμβασης για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας και του εκφοβισμού στο δημοτικό σχολείο. Στο Ε. Μακρή-Μπότσαρη (επιμ.), *Διαχείριση Προβλημάτων Σχολικής Τάξης. Τόμος Α'*. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Αντωνίου, Α.-Σ. (2008). *Ψυχολογία ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Αντωνίου, Α.-Σ. & Κουτσούκου, Η. (2011). Μορφές βίας και επιθετική συμπεριφορά στα τηλεοπτικά προγράμματα - Προτάσεις προστασίας της ψυχικής υγείας των ανήλικων τηλεθεατών στην Ελλάδα. *Παιδαγωγικός Λόγος, Τόμος ΙΣΤ'*, 2, 11–22 .
- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βασιλείου, Π.Σ. (2005). *Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού*. Διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διατμηματικό ΠΜΣ «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Μειονότητες και Φύλο», κατεύθυνση Εγκληματολογίας. http://srv-ipeir.pde.sch.gr/educonf/1/01_.pdf
- Γάκη, Α. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Σύγχρονες μορφές διαδικτυακής παρενόχλησης σε παιδιά και εφήβους- Προτάσεις αντιμετώπισης του φαινομένου*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Γκίνης, Δ. (2013). Εκφοβισμός και βία στο σχολείο. Εισήγηση του Περιφερειακού Διευθυντή Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης Αττικής στην Ημερίδα «Καινοτόμες Δράσεις για την Αντιμετώπιση της Παραβατικότητας από την Τοπική Αυτοδιοίκηση και την Ελληνική Αστυνομία», που συνδιοργανώθηκε από τη Σχολή Εθνικής Ασφάλειας και το Σύνδεσμο «21 ΟΤΑ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» και πραγματοποιήθηκε την Τετάρτη 27 Φεβρουαρίου 2013 στην Αίθουσα Διαλέξεων Σχολής Εθνικής Ασφάλειας.
- Γραίκος, Ν., Μαρκάδας, Σ. & Τάρη, Ε. (2013). Αρμοδιότητες Σχολικών Συμβούλων, Διευθυντών - Διευθυντριών Σχολικών μονάδων και Συλλόγου Διδασκόντων για ζητήματα σχολικής βίας: γενικό νομοθετικό και τυπικό πλαίσιο, εναλλακτικές προτάσεις αντιμετώπισης της σχολικής βίας με τη συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων. Στο Σ. Βαβέτση & Α. Σουσαμίδου (συντ.), *Επιθετική Συμπεριφορά στο Σχολείο - Ζητήματα και Προτάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Φυλάτος.
- Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (2008). *Μίλα μη φοβάσαι*. Αθήνα: Ε.Ψ.Υ.Π.Ε.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (2009). *Εγώ έχω δικαιώματα, εσύ έχεις δικαιώματα, αυτός/αυτή έχει δικαιώματα*.

http://www.coe.int/t/dg3/children/news/20th%20anniversary%20un%20crc_files/BrochureCR_Greek.pdf

- Καραβόλτσου, Α. (2013). *Συνοπτικό εγχειρίδιο αντιμετώπισης σχολικού εκφοβισμού εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. Διπλωματική εργασία του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στην Προαγωγή και Αγωγή Υγείας, της Ιατρικής Σχολής, του Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. http://blogs.sch.gr/kyriakou/files/2013/02/sxolikos_ekfovismos.pdf
- Μέλλου, Ευσ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2013). *Η επίδραση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του ηλεκτρονικού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία παιδιών και εφήβων*. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου: Παιδική Ηλικία-Κοινωνιολογικές, Πολιτισμικές, Ιστορικές και Παιδαγωγικές Διαστάσεις, 11-14 Απριλίου (Επιμ. Χ. Μπαμπούνης, σελ. 1145-1151). Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών.
- Παραδεισιώτη, Α. & Τζιόγκουρος, Χ. (2008). *Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο. Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς*. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα ΔΑΦΝΗ Π. http://www.moec.gov.cy/edu_psychology/pdf/dafni_teachers.pdf
- Σπυρόπουλος, Φ. (2010). Καλές Πρακτικές Ευρωπαϊκών χωρών για την αντιμετώπιση της σχολικής βίας. Ομαδική βία και επιθετικότητα στα σχολεία. Στο Α. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου (επιμ.), *Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία*. Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ). Αθήνα: Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χατζηγεωργίου, Σ. & Αντωνίου, Α.-Σ. (2014). *Ο ρόλος συγκεκριμένων χαρακτηριστικών προσωπικότητας (νευρωτισμού, εσωστρέφειας) στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού*. Στα Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, 20-22 Ιουνίου. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Τομέας Ειδικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Π.Τ.Δ.Ε. & Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης.
- Χατζηχρήστου, Χ., Λαμπροπούλου, Α. & Λυκιστάκου, Κ. (2004). Ένα διαφορετικό σχολείο: Το σχολείο ως κοινότητα που νοιάζεται και φροντίζει. *Ψυχολογία*, 11(1), 1–19.
- Χηνάς, Π. & Χρυσafiδης, Κ. (2000). Επιθετικότητα στο σχολείο: Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση. ΥΠΕΠΘ 2000.
- Ψάλτη, Αν. & Κωνσταντίνου, Κ. (2007). Το φαινόμενο του εκφοβισμού στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Η επίδραση του φύλου και της εθνοπολιτισμικής προέλευσης. *Ψυχολογία*, 14(4), 329–345.

Ξερόγλωσση

- Andreou, E. (2000). Bully/victim Problems and their association with Psychological Constructs in 8 to 12 year-olds. *Aggressive Behaviour*, 26, 49–56.
- Barone, F.J. (1997). Bullying in schools. *Phil Delta Kappen*, 79 (1), 80–82.

- Building a Europe for and with Children. (2011). *Tackling violence in schools*. SRSG on Violence against children. Oslo, 27–28 June 2011. http://www.coe.int/t/dg3/children/violence/OsloReport_en.pdf
- Byrne, B. (1994). *Coping with bullying in schools*. London: Cassel
- Coloroso, B. (2003). *The bully, the bullied and the bystander*. New York: Harper Collins Publishers.
- Dawkins, J. (1995). Bullying in schools: Doctors' responsibilities. *British Medical Journal*, 310, 274–275.
- Eriksen, T.L.M., Nielsen, H. S. & Simonsen, M. (2012). *The Effects of Bullying in Elementary School*. IZA.
- Espelage, D. & Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and victimization: what we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32(3), 365–383.
- Farrington, D. P. (1995). The Twelfth Jack Tizard Memorial Lecture. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(6), 1469–7610.
- Flannery, D.J., Singer, M. I. & Wester, K. L. (2004). Impact of exposure to violence in school on child and adolescent mental health and behavior. *Journal of Community Psychology*, 32(5), 559–573.
- Fried, S. & Fried, P. (1996). *Bullies and victims. Helping your child survive the schoolyard battlefield*. New York: M. Evans.
- Georgiou, St. & Stavrinides, P. (2008). Bullies, victims, and bully-victims: psychosocial profiles and attributions styles. *School Psychology International*, 29 (5), 574–589.
- Hawker, D.S.J. & Boulton, M.J. (2000). Twenty years of research on peer victimization and psychological maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 441–455.
- Krige, H., Pettipher, R., Squelch & Swart, E. (2000). *A teachers' and parents' guide to bullying*. Auckland Park: Rand Afrikaans University.
- Leach, J.J. (1997). *Teachers and pupil perceptions of bullying behavior in model C primary schools in the Pietermaritzburg area*. Pietermaritzburg: University of Natal.
- Lee, C. (2004). *Preventing Bullying in Schools. A guide for teachers and other professionals*. London: Paul Chapman Publishing.
- Li, Q. (2008). Bullying, school violence and more: A research model. *International Electronic Journal for Leadership in Learning*, 12(19).
- Lizhegu, M. E. (2012). A whole-school approach to managing bullying behaviour among learners in secondary schools in the Vhembe district in the Limpopo province. (minor-dissertation).
- Neser, J., Ovens, M., Van der Merwe, E. & Moradi, R. (2002). Bullying in schools: a general overview. *Acta criminological*, 15(5), 123–135.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (1997). Bullying or Victim problems in school. Facts and Intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 12(4), 495–510. Pateraki, L. &

- Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary schoolteachers in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21(2), 167–175.
- Pinheiro, P.S. (2006). *World report on violence against children. United Nations Secretary General's Study on Violence Against Children*. New York: United States.
- Roberts, Jr. W.B. (2006). *Bullying from both sides. Strategic Intervention for working with bullies and victims*. California: Corwin Press.
- Sapouna, M. (2008). Bullying in Greek primary and secondary schools. *School Psychology International*, 29(2), 199–213.
- Smith, P.K. & Brain, P. (2000). Bullying in schools: lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26, 1–9.
- Smith, P.K. & Sharp, S. (1994). *School bullying. Insights and perspectives*. London: David Fulton.
- Smith, P.K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. & Chauhan, P. (2004). Profiles of Non-Victims, Escaped Victims, Continuing Victims and New Victims of School Bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565–581.
- Stavrinides, P., Paradeisiotou, A., Tziogouros, C. & Lazarou, C. (2010). Prevalence of Bullying among Cyprus Elementary and High School Students. *International Journal of Violence and School*, 114–128.
<http://www.ijvs.org/files/Revue-11/05.-Stavrinides-Ijvs-11.pdf>
- Van Niekerk, A.S.L. (1993). The school bully. *Education and Culture*, 16 (nd) 35–36.
- Whitney, I. & Smith, P.K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/ middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1), 3–25.

Διαδικτυογραφία

(Ανάκτηση 15 Δεκεμβρίου 2014)

- <http://www.antibullying.eu/>
- <http://www.epsype.gr/>
- <http://www.e-abc.eu/>
- <http://www.hamogelo.gr/4-1/909/Sxolikos-ekfobismos>
- <http://sciencearchives.wordpress.com/2014/03/16/%CE%BF-%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C/>
(Ψυχολογία, φιλοσοφία, επιστήμες, παιδεία (blog), 2014) (Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο σχολικό εκφοβισμό, 2014)

Προτεινόμενη συμπληρωματική βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη

- Council of Europe (2012). *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Guidelines for Educators*.
<http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/>
- Κουρκούτας, Η. & Θάνος, Θ. (Επιμ.) (2013). *Σχολική βία και παραβατικότητα. Ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις. Ενταξιακές προσεγγίσεις και παρεμβάσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Kyriakides, L., Kaloyirou C. & Lindsay G. (2006). An analysis of the revised Olweus bully/victim questionnaire for students using the Rasch measurement model. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 781–801.
- Συνήγορος του Πολίτη: www.0-18.gr/gia-megaloy/bia-sto-scholeio
- Χηνάς, Π. & Χρυσαιφίδης, Κ. (2000). *Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, ΕΠΕΑΕΚ. Έργο: Κοινωνικές Επιστήμες Ι.
- Κάνω πλάκα ή εκφοβίζω; <http://www.yousmile.gr/article/blog/1713/kano-plaka-i-ekfovizo>
 - “Ζω έναν εφιάλτη” <http://www.yousmile.gr/article/blog/1348/zo-enan-efialti>
 - Μίσος στην οθόνη του κινητού σου!!!
<http://www.yousmile.gr/article/blog/1453/cyberbullying-ekfovismos-stin-othoni-soy>